

TRASA TURYSTYCZNA W PODZIEMIACH OFICYN RETUSZA ZAMOJSKIEGO

OPRACOWANIE NA PODSTAWIE
SCENARIUSZA
TEKSTÓW ŚRÓDWYSTAWOWYCH I INFORMACYJNYCH,

OPRAC. DR JACEK FEDUSZKA
REPRODUKCJE I FOTOGRAFIE NA WYSTAWIE:
HENRYK SZKUTNIK

ZAMOŚĆ 2010

(- **INFOMAT (I)** – Prezentujący ekspozycję trasy turystycznej w podziemiach oficyn Ratusza zamojskiego i Ratusz w Zamościu, (**Hall wejściowy**) (teksty w zał.):

TRASA TURYSTYCZNA W PODZIEMIACH OFICYN RATUSZA ZAMOJSKIEGO
Wystawa obejmuje osiem obszarów prezentacyjnych ekspozycji stałej w skład, której wchodzi: plansze, (dla których opracowano materiał ikonograficzny), prezentacje medialne, rekonstrukcję wnętrz w oparciu o odkryte i zachowane relikty. Ekspozycja zlokalizowana w XIX wiecznych podziemiach oficyn ratuszowych, prezentuje historię Ratusza zamojskiego oraz obraz prac archeologicznych przeprowadzonych na jego terenie w XX i pocz. XXI wieku, łącznie z odkrytymi w ich wyniku obiektami zabytkowymi w postaci m.in. „cysterny na wodę” z ok. połowy XVII wieku (wraz z kanałem doprowadzającym wodę, stanowiącym prawdopodobnie część rozległego systemu zaopatrującego w wodę tą część historycznego Zamościa) oraz studni z XIX wieku, znajdującej się wewnątrz obiektu więziennego, jaki stanowiły obecne oficyny ratuszowe w owym czasie. Uwzględniono w ramach wystawy w trasie turystycznej m.in. projektowanie, przebudowy, spełniane funkcje, odkrycia archeologiczne w trakcie rewitalizacji ze szczególnym uwzględnieniem dziejów ratusza na tle historii miasta i twierdzy zamojskiej. Częścią prezentacji we wnętrzach będzie współczesny obraz Zamościa jako miasta wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO i prezentacja miast partnerskich Zamościa.

Ratusz w Zamościu

Najbardziej charakterystycznym budynkiem w obrębie Rynku Wielkiego w Zamościu jest Ratusz. Przewidziany on był od początku w koncepcji urbanistycznej Zamościa – miasta idealnego, realizowanej od 1580 roku. Budowę Ratusza rozpoczęto w 1591 roku. Wzniesiony został w pierzei północnej (ormiańskiej) na zrębie dwóch budynków zlokalizowanych na działkach będących własnością Bernarda Morando (zm., ok. 1600/1601 r.), głównego architekta i projektanta miasta. Fundamenty budynków tam istniejących pochodziły z końca lat 80. XVI wieku. Ratusz powstał w jednej linii z kamienicami sąsiednimi, a nie centralnie na Rynku, jak to czyniono zazwyczaj. Do pozostałych kamienic upodabniał się podcieniami, a wyróżniał się spośród nich okazałą wieżą. Wieża ok. roku 1605, wobec groźby zawalenia, wzmocniona została potężnymi skarpami wykonanymi przez muratora Michała Belthera (zm. 1609 r.), pochodzącego z Turynii w Zamościu właściciela cegielni i taksatora nieruchomości. Od 1639 roku rozpoczęto pierwszą przebudowę bryły Ratusza. Pracami kierowali architekt Jan Jaroszewicz (1575-1670) i murator Jan Wolff (zm. ok. 1653 r.). Budynek Ratusza znacznie powiększono i podwyższono. Otrzymał on wtedy trzykondygnacyjny korpus z wysoką attyką i rytmicznymi manierystycznymi podziałami pilastrowo-niszowymi pięter. Z trzech stron otoczony był arkadowymi podcieniami. Z pierwotnego Ratusza pozostały po przebudowie: wieża, podwyższona o górną kondygnację i podcienia od frontu. Nowy korpus Ratusza poszerzono kosztem sąsiedniej parceli od zachodu i ulicy od wschodu oraz odizolowano z ciągu kamienic przez stworzenie od zachodu wąskiej uliczki zwanej Ratuszową. Prace przy przebudowie ukończono w 1651 roku. W Ratuszu zamojskim znalazły pomieszczenia nie tylko urzędy miejskie, ale także Trybunał Zamojski dla Miast Ordynacji Zamojskiej. Waga miejska mieściła się na parterze. Przed Ratuszem w XVII wieku znajdował się pręgierz w kształcie kolumny. W XVIII wieku przed fasadą Ratusza wybudowano odwach (1758 r.) i dwuskrzydłowe wachlarzowe schody (1767-1770) wsparte na arkadach. Tych zmian dokonano w ramach kolejnej przebudowy prowadzonej w latach 1757-1771. W 1770 roku nakryto także wieżę ratuszową smuklejszym, wyższym hełmem i założono zegar ze spizowymi dzwonami. Na narożach budynku ratuszowego umieszczono miniaturowe hełmy i attyki z kopiami herbu Jelita rodu Zamojskich. Wnętrza Ratusza pokryły malowidła Jana Majera (1761 r.). Niestety nieznane jest autorstwo projektu zarówno schodów ratuszowych jak i hełmu z latarnią, zwieńczającego wieżę. W wyniku kilku

etapów przebudowy Ratusz stał się stylowo niejednolity, manierystyczna bryła i wieża, schody i detale barokowe.

W okresie Królestwa Polskiego (1815-1830), Zamość przestał być miastem prywatnym (1821 r.), a stał się przede wszystkim twierdzą i więzieniem rządowym. Samorząd miejski od 1820 roku przeniesiono do Nowej Osady na przedmieściach Zamościa. Ratusz zamieniono w całości na więzienie, przejściowo także pełnił on funkcję szpitala fortecznego (w latach 1830-1831 i po roku 1858). W 1822 roku dobudowano skrzydło północne Ratusza, od strony Rynku Solnego (wzdłuż obecnej ulicy Pereca), według projektu gen. Jana Mallet-Malletskiego (1777-1846). Do budynku prowadziła okazała brama zwieńczona symbolami sprawiedliwości. Cały Ratusz z rozkazu rosyjskiego wielkorządcy Królestwa Polskiego, wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza (1779-1831) w latach 1823-1825 przebudowano w stylu klasycystycznym. Zamurowano wówczas podcienia ratuszowe, zdjęto attykę, przykrywając budynek czterospadowym dachem. Elewację pozbawiono dekoracji i obramień okiennych. Po roku 1854 wąskie skrzydła boczne połączyły nowe więzienie z głównym korpusem Ratusza, zamykając w środku niewielki dziedziniec. Samorząd miejski powrócił do Ratusza dopiero po likwidacji twierdzy zamojskiej w 1866 roku. Do roku 1833 w budynku Ratusza mieściły się niektóre wybrane urzędy miejskie (m.in. waga miejska na parterze od strony południowo-zachodniej - po 1821 roku wartownia wojskowa). Generalnie jednak od połowy XVII do ok. 1823 roku parter Ratusza w większej części zajmowały sklepy i składy towarowe. W latach 1772-1817 Ratusz mieścił więzienie cywilne a także Sąd Policji, Urząd Powiatowy i Kasę Miejską. Od 1820 do 1866 roku pomieszczenia parteru pełniły funkcję więzienia wojskowego, 13 tzw. „kazi” dla kilkuset skazańców („36 rota arestancka”). Od 1833 roku Ratusz całkowicie użytkowany był przez wojsko. Tutaj znajdowała się komendantura twierdzy, warta garnizonowa, a na drugiej kondygnacji także mieszkania oficerów. W latach 1866-1940 Ratusz ponownie staje się budynkiem Rady Miejskiej oraz do początków XX wieku Kasy Powiatowej. Umieszczono w budynku także policyjny arest śledczy. Od 1918 roku w Ratuszu mieścił się Sąd Okręgowy i komisariat Policji Państwowej. W budynku Ratusza w okresie międzywojennym 1918-1939 urzędował burmistrz Zamościa i tutaj także znajdowało się jego mieszkanie. Na parterze i pomieszczeniach pierwszego piętra Ratusza w latach 20. i 30. XX wieku mieściły się m.in. resursa kupiecka, biblioteka (od 1936 r.) i przejściowo także Muzeum Zamojskie. Po zajęciu Zamościa przez wojska niemieckie w 1939 roku, budynek Ratusza zajęła wojskowa komendantura miasta. Od 1940 do 1944 roku urzędował w Ratuszu niemiecki starosta zamojski. Od 1944 roku Ratusz stał się siedzibą Rady Miejskiej Zamościa a od 1973 roku zostaje przeniesiony tutaj również Urząd Miejski (obecnie Urząd Miasta Zamość). Rekonstrukcję Ratusza zamojskiego, według wyglądu z II połowy XVIII wieku przeprowadzono w latach 1937-1938 pod kierunkiem architekta Tadeusza Zaremby (1895-1964). Przywrócono wówczas Ratuszowi attykę i dawne podziały elewacji oraz odsłonięto portal główny na pierwszym piętrze oraz przywrócono pierwotny kształt schodów ratuszowych. W latach 1964-1968 Pracownie Konserwacji Zabytków przeprowadziły modernizacji wnętrz. Otwarto wówczas także arkady frontowego podcienia i rozebrano budynek odwachu z XVIII wieku (między schodami a fasadą Ratusza). Nad środkową arkadą schodów został umieszczony jeszcze w 1937 roku, rzeźbiony kartusz herbowy II Ordynata Tomasza Zamojskiego z ok. 1620 roku z jego łacińską dewizą, pochodzący z bastionu VII (wschodniego), twierdzy zamojskiej. W XX wieku odremontowano także kilkakrotnie schody ratuszowe z kamienną ażurową balustradą, prowadzące do głównego wejścia na reprezentacyjne pierwsze piętro budynku. Barokowy portal nad wejściem, pochodzący z XVII wieku i przeniesiony tu z parteru w połowie XVIII wieku, o uproszczonych formach, zwieńczony został nowszą tarczą z herbem Zamościa. W wielkiej sieni pierwszego piętra umieszczone zostały na bocznych ścianach stiukowe płaskorzeźby masek ludzkich z drugiej połowy XVII wieku, przeniesione tutaj z figury św.

Piątka, znajdującej się przy dawnym trakcie lwowskim. Na drugim piętrze na portalu Sali obrad Rady Miejskiej, znajduje się pochodzący z XVII wieku napis: „*CONSVLATVS*”, wycięty piękną antykwą, oznaczający wejście do sali obrad rajców miejskich.

Oprac. dr Jacek Feduszka.

Dzieje oficyn ratuszowych jako więzienia.

Początkowo więźniów przetrzymywano „w wieży ratuszowej zamojskiej”, od przełomu XVII i XVIII wieku w tzw. odwachu ratuszowym, umieszczonym pod schodami Ratusza. W okresie rozbiorów zajęto dalsze pomieszczenia parteru ratusza na więzienie cywilne, a w latach 1826-1866 w całości na więzienie wojskowe – o numerze „13” tzw. *kaźni*, przeznaczonej dla kilkuset skazańców (według numeracji rosyjskiej była to *36 rota aresztancka*). Zamiast drewnianych jatek na tyłach Ratusza (od strony Rynku Solnego) w latach 1823-1825 wzniesiono piętrowy gmach więzienia wg projektu generała Jana Mellet-Malletskiego. Budynek mieścił początkowo obok aresztu warsztaty, kuchnię i mieszkania, okna miał tylko od strony podwórza. Po 1848 roku połączony został w pierwszej kolejności jednym, a ok. 1854 roku drugim skrzydłem z budynkiem Ratusza. W tak powstałym kompleksie oficyn do końca istnienia twierdzy zamojskiej (1866 r.) mieściło się więzienie. Po kasacie twierdzy pomieszczenia wydzierżawiono (m.in. na hotel, restaurację i sklepy). Więzienie przeniesiono wówczas ponownie na odwach. Składało się ono wówczas z 5 izb m.in. tzw. „*żeńskiej policyjki*”. Taki stan przetrwał do 1918 roku. W budynku dawnego więzienia w okresie międzywojennym mieściła się biblioteka i muzeum. Po pracach renowacyjnych prowadzonych zarówno przed jak po II wojnie światowej elewacje dawnego więzienia pozbawiono klasycystycznych boniowań. Monumentalną bramę wejściową zdobi głowa ujarzmionego lwa i płaskorzeźby wagi, ręki i oka opatrności, symbole sprawiedliwości.

[Oprac. na podstawie: A. Kędziora,

Encyklopedia miasta Zamościa,

Chełm 2001 s. 427]

Plansza nr 1

Tekst wprowadzający:

Ekspozycja zlokalizowana w XIX wiecznych podziemiach oficyn ratuszowych, prezentuje historię Ratusza zamojskiego oraz wyniki prac archeologicznych przeprowadzonych na jego terenie w XX i pocz. XXI wieku. W ich wyniku odkryto obiekty zabytkowe w postaci m.in. „cysterny na wodę” z ok. połowy XVII wieku (wraz z kanałem doprowadzającym wodę, stanowiącym prawdopodobnie część rozległego systemu zaopatrującego w wodę tę część historycznego Zamościa) oraz studni z XIX wieku, znajdującej się wewnątrz dawnego obiektu więziennego w obecnych oficynach ratuszowych.

Zamość - miastem UNESCO

Sala nr. 1 i klatka schodowa, ekspozycja po prawej i lewej stronie

Plansza nr 2

-Fotokopia dokumentu wpisowego Zamościa na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, 1992 r.

-Fotografie prezentujące wpisanie Zamościa na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, 1992 r.

„Wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO”

Kandydatury miejsc kwalifikujących się do ewentualnego wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa powinny być w Polsce zgłaszane Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN). W razie rekomendacji instytucji opiniujących i ostatecznej decyzji podjętej przez Generalnego Konserwatora Zabytków, Podsekretarza Stanu w MKiDN,

kandydatura może znaleźć się na tzw. liście informacyjnej, zgłaszanej do Centrum Światowego Dziedzictwa przez poszczególne państwa. Lista informacyjna obejmuje miejsca, które państwo zamierza zaproponować do wpisu w perspektywie czasowej do 10 lat. Kandydatura może być przedłożona Centrum Światowego Dziedzictwa, co najmniej na rok po wpisie na listę informacyjną. Najkrótszy termin od momentu wysłania dokumentacji wniosku o wpis do Centrum Światowego Dziedzictwa wynosi półtora roku. Komitet Światowego Dziedzictwa podejmuje decyzję o wpisie na dorocznej sesji (czerwiec/lipiec) na podstawie rekomendacji organów doradczych. W przypadku dóbr kultury jest to Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (ICOMOS), w przypadku obiektów naturalnych – Światowa Unia Ochrony Przyrody (IUCN). Eksperti tych organizacji zapoznają się ze stanem obiektu na miejscu mniej więcej na rok przed terminem sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa, na której ma zapaść decyzja o przyjęciu, odroczeniu lub odrzuceniu kandydatury.

Niezależnie od tego, że obiekt powinien spełniać określone kryteria i warunki, dokumentacja wniosku o wpis powinna zawierać „Plan Zarządzania”. Miejsca, które w momencie wpisu nie musiały przedkładać „Planu Zarządzania”, mają taki dokument przygotować. Sprawy właściwego zarządzania mają szczególne znaczenie dla Komitetu Światowego Dziedzictwa, który podejmując decyzję o wpisie pragnie mieć gwarancje, że miejsce będzie należycie chronione również w przyszłości, zgodnie z założeniami licznych Konwencji w sprawie ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego

Plansza nr 3

-Tablica z fasady Ratusza, upamiętniająca wpisanie Zamościa na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, fragment fasady frontowej Ratusza zamojskiego (fot. H. Szkutnik, 2010 r.)

Plansza nr 4

-Zabytki Zamościa

Plansza nr 5

-Fotografia lotnicza Zamościa, fot. Z. Litwajtis, 2008 r.

Plansza nr 6

-Panorama Zamościa od strony wschodniej, fot. J. Strzyżowski, ok. 1900 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Ratusz zamojski przez wieki

Sala nr 2 i 3

Plansza nr 7

-Ratusz na planie G. Brauna i F. Hogenberga („*Theatri praecipium totus mundi urbium...*”, Kolonia 1618)

-Ratusz na tzw. obrazie bukowińskim

Plansza nr 8

-Ratusz na planie Zamościa XVIII w., fragment tzw. Planu Szwedzkiego, 1704 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

-Ratusz na rysunku Zamościa od strony północnej., rys. Smolińskiego, wg obrazu M. Zaleskiego, ok. 1825 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Ratusz

„Datę rozpoczęcia budowy ratusza można ustalić na podstawie notatki w najstarszej lustracji Zamościa z 1591 roku, gdzie przy spisie właściciele domów północnej pierzei Rynku Wielkiego wymieniono: „*Ratusz zaczęty murować*”. Jest to okres budowy większej części budynków użyteczności publicznej w mieście. Duża część kamienic jest już wykończona i zamieszkana. Ten moment równoczesności wznoszenia większych obiektów zaznaczy się w pewnych analogiach szczegółów ornamentacyjnych w owych budynkach. W 1588 roku Żydzi portugalscy (sefardyjscy), osiedleni w Zamościu, wpłacają poważne sumy pieniędzy na budowę Ratusza. Bardzo istotnym momentem do odtworzenia wyglądu pierwotnego projektu Ratusza jest fragment testamentu „murariusza” Michała Beltera z 1608 roku, mówiący: „(...) *Bernad Morando, Nieboszczyk, widząc, iż wieża w Ratuszu była słaba, kazał mu iść swym kosztem podmurować obiecując, że mu to wszystko nagrodzi, i podmurował dwa sklepy swą materią i czeladzią, które mienił, że kosztują do pultoraset złotych*”. Z tego jasno wynika, że w pierwszym projekcie Ratusza istniejących obecnie skarp na wysokości „dwu sklepów” nie było. W roku 1622 – Tomasz Zamoyski zleca dzierżawcy Iwaszkiewiczowi, aby wskazał miejsce na wyręb drzewa potrzebnego do budowy ratusza: „...*na balki, wiązania, tarcice i inne potrzeby (...) drzewa coś niemało*”. W dziele Mieczysława Potockiego z 1862 roku spotykamy notatkę odnośnie Ratusza: „*którego fabrykę aż do zupełnego wykończenia trudnił się architekt czy majster mularski niejaki Wolff*”. Data powstania Ratusza jak i szczegóły ornamentacyjne gzymsowań analogiczne z takimi w kolegiacie zamojskiej – wskazują na Bernardo Morando jako autora projektu tego budynku. Poświadcza też kierowanie przez niego robotami, testament Michała Beltera (...). Projekt całkowity Ratusza był gotowy przez 1600 rokiem (...) Kompozycyjnie Ratusz zamojski wykazuje duże analogie z elewacją północno-zachodnią ratusza poznańskiego, wieża na kwadracie przechodząca w wyższych częściach w ośmioboczną, skarpy przy wieży i wieżyczki narożne. Typ wieży czworobocznej w dolnej części przechodzącej w ośmioboczną jest charakterystyczny dla polskich ratuszy renesansowych – np. dawny ratusz lwowski, ratusz w Chełmnie. Typową również w Ratuszu zamojskim jest jego dwukondygnacyjność, analogiczna jak w innych ratuszach w kraju. Dopiero w czasie przebudowy wykorzystano mur fryzu attykowego na utylitarną zmianę motywu dekoracyjnego dla otrzymania jeszcze jednego piętra (analogia z ratuszem w Chełmnie). Podcienia w ratuszu zamojskim nie posiadają analogii w Polsce, lecz wykazują wyraźny wpływ budownictwa włoskiego: np. ratusz w Padwie, ratusz Zecca w Wenecji, czy Palazzo Malfatti w Weronie. Podcienia ratuszowe na pierwszych panoramach Zamościa, widoczne są jedynie wzdłuż pierzei północnej rynku, lecz w czasie przebudowy ratusza w latach 30. XX wieku zostało stwierdzone, że przebiegały one również wzdłuż ulic bocznych przy ratuszu, gdyż późniejsze zamurowanie wylotu od strony północnej wyraźnie odcinało się od pozostałych części murów. Wysokość podcieni umożliwiła w XIX wieku podzielenie części od strony wschodniej na dwie użytkowe kondygnacje. (...) Od strony Rynku Wielkiego podcienia przebiegały w dwu szeregach, z tym, że ciąg drugi wypadł w osi podcieni kamienic pierzei północnej rynku, umożliwiając przejście nieprzerwane podcieniami dookoła. Przesunięcie z osi wieży tłumaczy się usytuowaniem nieistniejącej już dzisiaj klatki schodowej prowadzącej z przyziemia na pierwsze piętro. W osi wieży znajdował się pierwszy bieg schodów w pomieszczeniu od strony północnej, celem uzyskania głównego wejścia do ratusza bez uskoków, zaszła konieczność przesunięcia wieży w osi w prawo. Różnica szerokości pól bocznych elewacji została kunsztownie zneutralizowana przez odpowiednie rozmieszczenie ornamentyki i otworów okiennych.

Patrząc na ratusz trudno stwierdzić tę asymetryczność elewacji, ze względów praktycznych, nie wykonano od strony północnej [elewacji gładkiej], należy jednak pamiętać, że od strony Rynku solnego ratusz posiadał elewację gładką, bez występów, bez skarp (istniejące dwie niskie skarpy z tej strony zostały dobudowane później), o wyraźnej i

nieprzerwanej rytmice otworów okiennych, attyki, zagubienie, więc pewnych nieregularności zniweczyłoby rytmikę. Jedynie od strony południowej elewacji przerwana silnym akcentem pionowym – wieżą, nadawała się na dokonanie takiego eksperymentu.

Dobudowanie przez Michała Beltera skarp przy wieży, na wysokość dwu kondygnacji, zmieniło pierwotną koncepcję Bernardo Morando. Uległy zamuiowaniu dwie najbliższe arkady przy wieży, powstały dwie gładkie, płaszczyzny skarp urywających się na linii gzymsu nad pierwszym piętrzem. Zmieniło to zupełnie charakter budynku. Elewacja ratusza od strony Rynku Wielkiego, widziana ze wszystkich stron z eksperymentalną asymetrycznością, ciężkimi skarpami w dolnej części, gotycyzującymi wieżyczkami narożnymi, skromnym dachem namiotowym na wieży, musiały razić barokowe gusta ludzi XVII wieku. Wydaje się prawdopodobnym, że już w okresie dalszych prac w mieście, po śmierci Hetmana Jana Zamoyskiego, zaistniała koncepcja przebudowy Ratusza z barokowym uplastycznieniem bryły zewnętrznymi schodami, prowadzącymi bezpośrednio na pierwsze piętro, wykonaniem barokowego hełmu na wieży, usunięcia narożnych wieżyczek. Można by łączyć te koncepcje z kontaktami Tomasza Zamoyskiego z Andrea dell'Aqua. Przypisywanie koncepcji schodów zewnętrznych temu architektowi zdawałoby się potwierdzać analogie ze schodami zewnętrznymi pałacu w Podhorcach projektowanego przez tego architekta, które w ogólnej zupełnie koncepcji przypominają schody zamojskie. W każdym razie wysunięcie schodów głęboko w rynek wskazywałoby na chęć pozostawienia podcieni ratuszowych w stanie użytkowym, oraz wpływało ono z praktycznych doświadczeń analogicznego morandowskiego rozwiązania schodów przy pałacu Zamoyskich w Zamościu, gdzie dosunięcie biegów bezpośrednio do budynku, czyniło bezużytecznymi kilka pomieszczeń w przyziemiu z powodu braku bezpośredniego oświetlenia.

Późniejsza przebudowa Ratusza nie ograniczyła się wyłącznie do dodania schodów od strony Rynku Wielkiego, lecz objęła również przebudowę wnętrza tego budynku. Wykonano w tym okresie hall pierwszego piętra poszerzając go przez wykonanie nowej ściany od strony wschodniej, stawiając ją bezpośrednio na sklepieniach pomieszczeń na parterze, przesklepiono pomieszczenie dawnej klatki schodowej i na tym sklepieniu ustawiono ścianę środkową klatki schodowej, łączącej pierwsze piętro z drugim. (...). Ornamentyka motywów dekoracyjnych, jej bogactwo plastyczne Ratusza, stosowanie analogicznych motywów w kolegiacie zamojskiej potwierdza hipotezę jednego autora obu tych obiektów.

Rytmiczne akcentowanie fasady szeregiem zablźnionych pilastrów traktowanych bardziej płasko niż gzymsy, podkreśla raczej poziome akcentowanie ścian jako przeciwwagę do głównego akcentu pionowego, jakim jest wieża. Odsunięcie od siebie pilastrów tłumaczy się wprowadzeniem między nie wnęk z zakończeniem muszlowym (analogiczny motyw w fryzie attykowym sąsiedniej kamienicy przy ul. Ormiańskiej 30) na pierwszym piętrze i płaskich wnęk obramowanych motywem „wolego oczka” na drugim piętrze. (...).”

[Oprac. na podst. Adam Klimek, „Ratusz”,
Zamość 1952, Rkps. Muzeum Zamojskie w Zamościu]

Plansza nr 9

-Widok Ratusza od strony północno zachodniej, rys wg obrazu M. Zaleskiego, ok. poł. XIX w. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

-Ratusz w Zamościu od strony zachodniej, drzeworyt K. Pilatti, wg obrazu M. Zaleskiego, ok. 1841 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Plansza nr 10

-Ratusz zamojski, fot. J. Bułhak, 1925 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

-Ratusz zamojski, fot. J. Strzelecki, ok. 1875 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Plansza nr 11

-Ratusz zamojski, widok z arkady podcienia Rynku wielkiego, fot. T. Zaremba, 1939 r.
(Muzeum Zamojskie w Zamościu)

-Ratusz zamojski, widok z arkady podcieni Rynku wielkiego, fot. M. Siegieńczuk, ok. 1980 r.
(Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Plansza nr 12

-Tadeusz Zaremba, Panorama Zamościa, 1950 r. (repr. H. Szkutnik, Ratusz zamojski,
sekretariat Prezydenta Miasta Zamość)

Plansza nr 13

Plansza nr 14

Plansza nr 15   Fotografie Ratusza zamojskiego XIX-XX w.

Plansza nr 16

Plansza nr 17

Plansza nr 18

Plansza nr 19

-Fot. Cysterna i kanał doprowadzający, (aut. Fot. Jerzy Kuśnierz, Henryk Szkutnik)

„Cysterna na wodę” z przelomu XVII i XVIII w.

Murowana konstrukcja zlewni na wodę opadową (dawny zbiornik przeciwpożarowy) usytuowany pod skrzydłem zachodnim oficyny ratuszowej. Obiekt składa się z dwóch części: kanału i studni. Kanał stanowiący większą część konstrukcji rozpoczynał się w obecnym dziedzińcu wewnętrznym i biegł w kierunku północno zachodnim. W tym też kierunku zwiększała się jego wysokość – wysokość 50 cm do 1,82 m. Obiekt wybudowano starannie z cegły i zaopatrzone w ceglana posadzkę. Od strony północnej zakończony jest kamiennym obramieniem – wylotem do studni. Studnia o wymiarach ok. 2,70 x 2,70 m i wysokości 5,10 m również zbudowana została z cegły z tym, że dolne partie ścian wykuto już w skale. Od góry zamykało ją sklepienie z prostokątnym otworem, przez który czerpano wodę. W bocznych ścianach studni zachowały się zarówno otwory po belkach, na których spoczywał pomost, z którego można było czerpać wodę, jak i wnęki oświetleniowe. Osady na ścianach studni świadczą, że była ona używana przez dłuższy okres czasu. Powstanie tego obiektu datowane jest na drugą połowę XVII wieku, kiedy to liczne pożary niszczyły znaczne obszary Zamościa. Obiekt częściowo uległ zniszczeniu przy budowie oficyny ratuszowej w połowie XIX wieku.

[Oprac. na podst. tekstu Artura Witkowskiego w:

www. zamosconline. pl]

Wykopiska archeologiczne w Ratuszu i jego oficynach

Sala nr 4, sklepiona kolebkowo

(- MONITOR (I) – Film prezentujący uroki Zamościa.)

GABLOTA (1)

Ekspozyty archeologiczne odkryte podczas prac remontowych w oficynach Ratusza.

Plansza nr 20

-Fot. Z prac wykopaliskowych na terenie ratusza

Wykopaliska archeologiczne na terenie ratusza zamojskiego.

W czasie prowadzonych od 2006 roku prac remontowych oficyn Ratusza zamojskiego odsłonięto kilka ciekawych obiektów, nieznanymi dotychczas w historii Zamościa. Jednym z nich była studnia w skrzydle wschodnim oficyn, wybudowana z cegły. Jej powstanie wiązać można z budową po 1848 roku tego właśnie skrzydła na potrzeby istniejącego już od 1825 roku więzienia w części północnej. Już, więc w połowie XIX wieku zadbano o własne ujęcie wody dla potrzeb obiektu zamkniętego, jaki stanowiło więzienie. Jednak na podstawie odkrytych elementów i obserwacji zachowanego obiektu można przypuszczać, że była to inwestycja chybiona. Na ścianach brak jest śladów wskazujących, że dłuższy czas znajdowała się tam woda, stąd i ówczesna decyzja o pogłębieniu studni o ok. 70 cm, co również nie przyniosło spodziewanych rezultatów. Pod skrzydłem zachodnim w czasie prac archeologicznych odkryto znacznie ciekawszy obiekt, dotychczas jedyny w swoim rodzaju na terenie Zamościa. Była to murowana konstrukcja zlewni na wodę opadową, składająca się z dwóch części: kanału i studni. Obiekt wybudowany został starannie z cegły oraz został zaopatrzony w ceglana posadzkę. Od strony północnej zakończony był kamiennym obramieniem – wylotem do studni. Powstanie tego obiektu datowane jest na 2 połowę XVII wieku. Odkrycia archeologiczne w trakcie prac remontowych oficyny Ratusza zamojskiego, stanowią cenne uzupełnienie badań przeprowadzonych w 2000 roku w obrębie Rynku Solnego – jednego z trzech historycznych rynków zamojskich. Badania prowadzone w obrębie Ratusza odnosić można także do dawnej zabudowy Rynku Solnego. Odkrycie, bowiem relikwów zabudowy i obiektów starszych od oficyn XIX wiekowych, pozwala na potwierdzenie przekazów historycznych i elementów zabudowy odzwierciedlonych na planach Zamościa, wskazujących na to, że przestrzeń między Ratuszem a obecną ul. Zamenhofa w pierzei północnej obecnej ul. Solnej był trwale zabudowany murowanymi podpiwniczonymi obiektami. Także na podstawie prac prowadzonych w latach 2006-2007 w oparciu o przekazy historyczne i ikonograficzne, można wydzielić pięć faz zabudowy Rynku Solnego, od najstarszej „morandowskiej” (koniec XVI wieku) po prace wykonane w latach 40. XIX wieku, kiedy uzupełniono zabudowę w skrzydle zachodnim Rynku Solnego i wykonano kanalizację, która uszkodziła relikty najstarszej zabudowy XVI i XVII wiekowej i sklepienie zlewni na wodę.

[Oprac na podst. T. Madej, A. Witkowski, *Tajemnice Rynku Solnego w Zamościu*, (www.zamosconline.pl); A. Witkowski, *Odkrycia archeologiczne pod zamojskim ratuszem*, (*tamże*)]

Tytuł: Ratusz zamojski na tle architektury obiektów ratuszowych Polski i Europy korytarz łączący Salę nr 4 i nr 5

Plansza Nr 20 (a)

- Fot. Wybrane obiekty ratuszowe w Polsce

„Ratusz - obiekt historyczny”

Dom rady, (niem. Rathaus), budynek użyteczności publicznej o charakterze reprezentacyjnym. Według tradycji, siedziba władz samorządu miejskiego (burmistrza, rajców). Rodowód ratusza sięga starożytności. W starożytnej Grecji funkcję ratusza pełnił bouleuterion, w Rzymie zaś kuria. Od XII wieku pojawiły się ratusze o charakterze obronnym. Budynki te najczęściej wznoszone były na planie czworoboku i sytuowane w centrach miast, na rynkach lub przy jednej z ważniejszych zabudowanych pierzei miejskich. Ważnym elementem ratusza była wieża pełniąca funkcję strażnicy miejskiej (lub punktu obserwacyjnego). Wieże były wkomponowywane w bryłę budynku lub wznoszone jako wolnostojące (beffroi). Najważniejszym pomieszczeniem w ratuszu była sala obrad, będąca

największym i najbardziej reprezentacyjnym pomieszczeniem w ratuszu, umieszczano je zwykle na pierwszym piętrze budynku. Ratusz jako budowla monumentalna i reprezentacyjna był oznaką siły, prestiżu i samorządności miasta. Wokół niego lub w najbliższym otoczeniu budowano kramy kupieckie, sukiennice i inne obiekty użyteczności publicznej (np. wagi miejskie, obiekty sądowe, siedziby gildii i cechów rzemieślniczych). W epoce renesansu i baroku wznoszono ratusze w bardziej ozdobnej formie architektonicznej, zbliżonej niekiedy do pałacowej.

Plansza nr 21 Ratusz w Gdańsku (2 fot.)

Plansza nr 22 Ratusz w Krakowie (2 fot.)

Plansza nr 23 Ratusz we Wrocławiu (2 fot.)

Plansza nr 24 Ratusz w Chełmnie, Ratusz w Jeleniej Górze

Plansza nr 25 Ratusz w Bolesławcu, Ratusz w Paczkowie

Plansza nr 26 Ratusz w Głogówku, Ratusz w Lwówku Śląskim

Plansza nr 27 Ratusz w Białymstoku, Ratusz w Pułtusku

Plansza nr 28 Ratusz w Sandomierzu, Ratusz w Szydłowcu

Plansza nr 29 Ratusz w Tarnowie (2 fot.)

Plansza nr 30 Ratusz w Bieczu, Ratusz w Nowym Wiśniczu

Plansza nr 31 Ratusz w Jarosławiu, Ratusz w Poznaniu

Plansza nr 32 Ratusz w Malborku, Ratusz w Toruniu

Plansza nr 33 Ratusz w Lublinie, Ratusz w Przeworsku

Plansza nr 34 Ratusz w Przemyślu, Ratusz w Wieluniu

Plansza nr 35 Ratusz w Stargardzie Szczecińskim, Ratusz w Szprotawie

Plansza nr 35 (a) Ratusz w Kaliszu, Ratusz w Olsztynie

Reprodukcje na planszach od nr 20 (a) do 35 (a) – H. Szkutnik

Ratusz więzieniem
Sala nr 5

Plansza nr 35 (b)

- Brama frontowa oficyny Ratusza zamojskiego z symbolami sprawiedliwości, (fot. H. Szkutnik)

- Detale symbolizujące sprawiedliwość umieszczone w półkolistym tympanonie nad bramą wejściową do oficyn Ratusza, (fot. H. Szkutnik)

(- INFOMAT II - Prezentujący ekspozycję trasy turystycznej w podziemiach oficyn Ratusza zamojskiego i Ratusz w Zamościu. (tekst jak w Infomacie (I))

Plansza nr 36

- Portret Waleriana Łukasińskiego (1786-1868), najsłynniejszego więźnia twierdzy zamojskiej (Muzeum Zamojskie w Zamościu)
- Aresztowanie Rufina Piotrowskiego, (repr za: R. Piotrowski, *Pamiętniki*, Paryż 1870)

Plansza nr 37

- Stanisław Krupski w więziennym odzieniu, 2 poł XIX w. (Archiwum Historyczne w Wilnie, repr. za: W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005 s. 237)
- Aleksander Makowski w więziennym odzieniu, 2 poł. XIX w. Archiwum Historyczne w Wilnie, repr. za: W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005 s.253)

Plansza nr 38

- Józef Szlenkier z Warszawy w asyście strażnika, 2 poł. XIX w. (fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie, repr. za: W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005 s. 285)
- Jan Węgielski w rocie areztanckiej ze strażnikiem, 2 poł. XIX w. (fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie, repr. za: W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005 s. 389)
- Zygmunt Fudakowski, zesłaniec w asyście dwóch strażników, 2 poł. XIX w., fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie, repr. za: W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005 s. 27)
- Stanisław Wiśniewski, Roman Frankowski, Aleksander Abakanowicz, Lucjan Wielobycki i August Kręcki w strojach roboczych do pracy w warzelni soli, (repr. za: W. Lasocki, *Wspomnienia mojego życia*, Kraków 1934 t. 2)

Plansza nr 39

- Cella więzienna (rys. za: W. Lasocki, *Wspomnienia mojego życia*, Kraków 1934)
- Kaplica w więzieniu w Żytomierzu (rys. za: W. Lasocki, *Wspomnienia mojego życia*, Kraków 1934)
- Wygnańcy-więźniowie w ubiorze urzędowym z workami na bieliznę osobistą (repr. za: W. Lasocki, *Wspomnienia mojego życia*, Kraków 1934)
- Kolumna więźniów przy Ratuszu zamojskim, (fragment rys. wg obrazu Józefa W. Wilczyńskiego z 1853 r., Muzeum Zamojskie w Zamościu)

REKONSTRUKCJA CELI WIĘZIENNEJ

Sala nr 6

eksponaty: wążka prycza drewniana, stolik, stół bez poręczy, konewka z wodą, wasąg - tu: kubel na nieczystości, miotła, manekin więźnia, kule i łańcuch, Worek na rzeczy osobiste więźnia, naczynie żeliwne (XIX w.), naczynie ceramiczne (XX w.).

[zestawienie na podst. L. Jabonowski, *Pamiętniki*, oprac. K.Lewicki, Kraków 1963 s. 222]

Plansza nr 40

-(Informacja o rekonstrukcji celi areztanckiej, opis zgromadzonych w celi obiektów)

Kary sądowe w Królestwie Polskim i Rosji w latach 1815-1914

W październiku 1817 roku powołana została przez Namiestnika Królestwa Polskiego gen. Józefa Zajączka, Komisja Prawodawcza, która przedstawiła Radzie Stanu Królestwa projekt Kodeksu Karnego. Kodeks w nowej wersji został uchwalony i zatwierdzony jeszcze w 1818 roku i w zasadzie naśladował kodeks austriacki z 1803 roku. Wprowadzał jednak francuski podział czynów na zbrodnie pociągające za sobą karę główną, występki – zagrożone karami poprawczymi i wykroczenia (przewinienia policyjne) – pociągające za sobą tzw. kary policyjne. Kodeks otrzymał nazwę „*Kodeksu Karzącego*”. Wyprzedzał on znacznie ówczesne ustawodawstwo rosyjskie, ponieważ pierwszej istotniejszej próby zebrania praw w Rosji dokonano dopiero w 1832 roku. Już w latach 20. XIX wieku krytykowano jednak nadmierną surowość „*Kodeksu Karzącego*”, choć w rzeczywistości nie szafował on zbyt dużą karą śmierci ani karami kaleczącymi lub hańbiącymi. Poza tym zawierał pewne gwarancje wolności osobistej i wkrótce stał się symbolem odrębności narodowej, kiedy po powstaniu listopadowym 1830-1831, Rosja zaczęła likwidować autonomię Królestwa Polskiego, w tym odrębności prawne.

W „*Kodeksie Karzącym*” karami głównymi były: kara śmierci, więzienie warowne (dożywotnie lub na okres od 10 do 20 lat) i więzienie ciężkie (od 3 do 10 lat). Kary poprawcze przewidywały pobyt w „domu poprawy” od 8 dni do 3 lat, tyle samo w areszcie publicznym, nakładanie kar pieniężnych w wysokości od 40 do 2000 złp i chłostę od 16 do 120 razów. Do kar policyjnych należały grzywny w wysokości do 40 złp, areszt publiczny lub domowy do 8 dni, chłosta do 16 razy.

Wszystkie kary cielesne miały być wymierzane różgami i jednorazowa kaźń nie mogła przekroczyć 30 razów. Chłosta była traktowana w zasadzie jako środek zastępczy, który mógł wybrać sam skazany jako zamiast grzywny lub aresztu. Tylko podpalacze i złodzieje nie mogli uniknąć chłosty, towarzyszącej karze więzienia.

„*Kodeks Karzący*” przewidywał okoliczności łagodzące, które umożliwiały nieraz znaczne obniżenie podstawowej kary. Taką okolicznością mógł być wiek skazanego (młodociany lub starczy), objawy niedorozwoju lub choroby umysłowej, ale także strach, nędza, posłuszeństwo lub inne czynniki podległości, które pchnęły winnego do przestępstwa. Szczere przyznanie się do winy i okazanie skruchy dawało znaczne ulgi, a nawet mogło sprowadzić karę jedynie do pokuty kościelnej.

Oprócz kar podstawowych sąd mógł nałożyć na osądzonych kary obostrzające. Zależały one od rodzaju kary podstawowej, której sposób wykonania był dokładnie opisany. Tak, więc kara śmierci, wymierzana przez ścięcie lub powieszenie (tylko mężczyzn) i kara więzienia warownego wymagały ogolenia głowy, noszenia ciężkich kajdan (od 10 do 15 funtów, czyli od 4 do 6 kg) i hańbiącego stroju, spania na gołych deskach, ograniczonego pożywienia (w cyklu trzydniowym – przez dwa dni bezmięsa ciepła strawa, trzeciego dnia – chleb i woda). Obostrzeniem kary więzienia warownego były również: wystawienie osądzonych pod pręgierzem, piętnowanie, przykucie łańcuchem do ściany za rękę lub nogę (tak, aby można było zrobić 4 kroki), izolacja. Po odbyciu kary więzienia warownego nie odzyskiwało się pełnej wolności, ponieważ nad byłym więźniem rozciągany był nadzór policyjny.

Odbywanie kary ciężkiego więzienia polegało na noszeniu lżejszych kajdan (5-6 funtowych, czyli od 2 do 2,4 kg), codziennie podawano osądzonym ciepłą strawę bezmięsną. Obostrzeniem były przymusowe ciężkie prace (stosowane również i dla więzienia warownego). Dom poprawy polegał na tym, że więźniowie nosili lekkie kajdany (2-3 funtowe, czyli od 0,8 do 1,2 kg), ale tylko poza celami, spali na siennikach, mieli koce, otrzymywali ciepłe pożywienie i chleb. Za zgodą sądu więźniowie w domu poprawy mogli utrzymywać się ze swojego majątku i korzystać ze służby, a jeśli nie mieli środków – mogli pracować, nie byli jednak zmuszani do pracy. Jeśli pracowali to wyłącznie w obrębie

zabudowań więziennych. Kara aresztu była jeszcze lżejsza – izby aresztańskie były widne, pożywienie znośne i nie noszono kajdan. Sąd mógł orzec także odbywanie aresztu domowego. Jeżeli na więzienie lub dom poprawy skazany został cudzoziemiec, obostrzeniem kary mogło być, (ale nie było to regułą) wygnanie go po odbyciu kary z obszaru Królestwa Polskiego.

„Kodeks Karzący” obowiązywał do 1847 roku, kiedy wprowadzono na terenie Królestwa Polskiego rosyjski „Kodeks Kar Głównych i Poprawczych” z 1845 roku. Zmiany, które wprowadzano w Królestwie w latach 1832-1847, dotyczyły przede wszystkim kar i wrażały tendencję do zastosowania przepisów rosyjskich (m.in. od 1832 r. istniała kara konfiskaty lub sekwestru majątku za wykroczenia przeciw władzom oraz kara zesłania na Syberię).

[Oprac. na podst.

Kodeks Karzący Królestwa Polskiego, Warszawa 1830;

E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1989];

Korytarz łączący salę nr 6 i nr 7

Plansza nr 41

- Więzień z żandarmem rosyjskim, XIX w. (repr. Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Plansza nr 42

- Tablica pamiątkowa, poświęcona Walerianowi Łukasińskiemu (1786-1868), umieszczona na ścianie celi obok Bramy Lwowskiej w Zamościu, ufundowana w 1924 r.

- „Egzekucja (degradacja) Waleriana Łukasińskiego”, repr. Muzeum Zamojskie w Zamościu, za: M. Ruszczyk, *Walerian Łukasiński*, Warszawa 1969,

GABLOTA (2)

Kule armatnie XIX w. (kopie) – 3 egz.

Panorama Zamościa przez wieki

Sala nr 7

Plansza nr 43

-J. F. Bruder, Panorama Zamościa, 1821 r., (Muzeum Zamojskim w Zamościu) (repr. H. Szkutnik)

Plansza nr 44

-Plan twierdzy zamojskiej z poł. XVII w. w dziele: Jonsac, *Histoire de Stanislas Jablonowski...*, Lipsk 1774, (repr. Muzeum Zamojskie w Zamościu)

-„Samoscium”. Plan twierdzy zamojskiej w XVII w., w dziele Andrea Cellariusza, *Regni Poloniae magnique ducatus Lituaniae omniumque regionum juri Polonico subjectorum...*, Amsterdam 1659, (repr. Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Plansza nr 45

-Plan de la place de Zamość..., 1 V 1817 r., wyk. J. Ch. Mallet-Malletski, J. P. Lelewel, (repr. Muzeum Zamojskie w Zamościu)

-Plan twierdzy zamojskiej z 1856 r., repr. Muzeum Zamojskie w Zamościu, za: S. Herbst, J. Zachwatowicz, *Twierdza Zamość*, Warszawa 1936

Plansza nr 46

-,Zamość”, (koło którego Jego Król Mość Karol XII przechodził z armią 22 IX 1704 i stał obozem pod Mokrem, ¼ mili od miasta...), tzw. Plan Szwedzki twierdzy zamojskiej, 1704 r. (Muzeum Zamojskie w Zamościu)

Studnie zamojskie **Sala nr 8**

STUDNIA (XIX w., głębokość: ok. 12 m)

Plansza nr 47

Plansza nr 48   Reprodukcyjne studni zamojskich XVIII-XX w.

Plansza nr 49

Plansza nr 50 (reprodukcje i tekst)

Studnie zamojskie

W 1581 roku wykonano pierwszą studnię miejską w Zamościu. W XVIII wieku duża publiczna studnia obsadzona drzewami znajdowała się przy obecnej ulicy Akademickiej, a od ok. 1725 roku studnia zwana „*Wodą św. Jana Kantego*”, drewniana, ocembrowana ceglami, zdobiona arkadami i nakryta kopułą zwieńczoną gwiazdą znajdowała się na środku dziedzińca Akademii Zamojskiej. Największą, bo cudowną sławą cieszyła się studnia w klasztorze oo. Bonifratrów. Studnie znajdowały się także na każdym z rynków, „*ze źródłaną, czystą wodą*” i dziedzińcu pałacu Zamoyskich, oraz pod prezbiterium kościoła oo. Franciszkanów w Zamościu. W 1833 roku w Nowej Osadzie było łącznie 10 studni z kołowrotem. Po kasacie twierdzy zamojskiej w miejsce dawnych studni w Rynku Wielkim stanęły dwie pompy: „*pod św. Kazimierzem*” i w „*kwartale ratuszowym*” oraz nakryta daszkiem studnia w Rynku Solnym. Duża zadaszona studnia do czasów I wojny światowej (1914-1918) znajdowała się przy obiekcie fortecznym w bliskości Starej Bramy Lubelskiej tzw. kojcu (kaponierze) na terenie dzisiejszego parku miejskiego. Inna wielka studnia ok. 1910-1911 r. znajdowała się na dziedzińcu „jatek żydowskich” (obecna ul. Zamenhofa), a przy tzw. „*Domu Czyszowym*” przy ul. J. Piłsudskiego w okresie międzywojennym znajdowała się studnia artezyjska. Studnie w Rynku Wielkim zlikwidowano w 1937 roku. Jednym z najciekawszych obiektów studziennych, znajdujących się wewnątrz obiektów publicznych w Zamościu jest studnia odkryta w skrzydle wschodnim budynku dawnego więzienia w oficynach ratuszowych. Wybudowana z cegły, posiadała szerokość 2 m szerokość głębokość 10,40 m. Jej powstanie związane jest zapewne z budową tego skrzydła na potrzeby więzienne w połowie XIX wieku. Zadbano wówczas o własne, niezależne ujęcie wody dla potrzeb rotty aresztanckiej.

Plansza nr 51

- Studnie i inne elementy miejskie, reprodukcje XIX-XX w..

Plansza nr 52

- Zamojskie wieże ciśnień w XX w.

Zamość na morzach i oceanach **Sala nr 9**

GABLOTA (3)

Makieta M/S Ziemia Zamojska

Plansza nr 53

- MS „ZAMOŚĆ”(fot.)

Plansza nr 54

- MS „Ziemia Zamojska”(fot.)

Plansza nr 54a

- MS „Roztocze” (fot.)

GABLOTA (4)

Pamiątki związane z M/S Ziemia Zamojska i M/S Roztocze: PAMIĄTKI Z UROCZYŚTOŚCI WODOWANIA MS „ZIEMIA ZAMOJSKA”

ZE ZBIORÓW MATKI CHRZESTNEJ PANI JANINY GAŚSIOROWSKIEJ:

1. PAPUDRAK MARYNARSKI, WYKONANY Z LINY OKRĘTOWEJ
2. MATE Z TYKWY I METALOWA BOMBILLA DO PARZENIA WYSUSZONYCH LIŚCI OSTROKRZEWU PARAGWAJSKIEGO (CAÁ MATE).
3. W PAMIĄTKOWYM DREWNIANYM ETUI FRAGMENT BUTELKI SZAMPANA ROZBITEJ O BURTEŃ WODOWANEGO 2 II 1984 r. STATKU MS „ZIEMIA ZAMOJSKA”.
4. W SKÓRZANYM ETUI Z NAPISEM: „„ZIEMIA SAMOJSKA” MGR JANINA GAŚSIOROWSKA 2-II-84” PAMIĄTKOWE NOŻYCE I NÓŻ DO PAPIERU, WRĘCZONE MATCE CHRZESTNEJ PO CEREMONII WODOWANIA W ARGENTYNIE.

PAMIĄTKI Z UROCZYŚTOŚCI WODOWANIA MS „ROZTOCZE”

ZE ZBIORÓW MATKI CHRZESTNEJ PANI ALEKSANDRY ZAMOYSKIEJ

5. FIGURKA KOBIETY W STROJU REGIONALNYM Z OKOLIC TIJANJIN (CHINY)
6. PLUSZOWA MASKOTKA PRZEDSTAWIAJĄCA GRYFA ZE ZNACZKIEM PŻM (POLSKIEJ ŻEGLUGI MORSKIEJ) ARMATORA MS „ROZTOCZE”.
7. W DREWNIANYM ETUI PAMIĄTKOWY TOPOREK (Z NAPISEM: „ROZTOCZE 27th OCTOBER 2008”), KTÓRYM PRZECIĘTO WSTĘGĘ W CZASIE WODOWANIA STATKU MS „ROZTOCZE”.

Miasta partnerskie Zamościa

Sala nr 9 i klatka schodowa prowadząca do wyjścia, ekspozycja po prawej i lewej stronie.

Plansza nr 55

Plansza nr 56 - Fot. Prezentujące miasta partnerskie Zamościa

Plansza nr 57 Schwäbisch Hall (Niemcy), Bardejov (Słowacja),

Plansza nr 58 Sighisoara (Rumunia) Łuck, Żółkiew (Ukraina), Loughborough (Wielka Brytania)

Miasta partnerskie Zamościa

**Schwäbisch Hall
(Niemcy)**

Data podpisania umowy partnerskiej – 29 czerwca 1989 r.

Miasto liczące 36500 mieszkańców położone w Badenii-Wirtembergii nad rzeką Kocher. Historia miasta, licząca ponad 850 lat, jak i okolic wiąże się z wydobywaniem soli, bo właśnie sól uczyniła miasto bogatym i sławnym. Miasto posiada wiele cennych zabytków m.in. kościół św. Michała, Ratusz, klasztor Comburg, a także liczne muzea i instytucje kulturalne. Zakres współpracy: kultura, sport, ochrona zabytków, oświata i wychowanie, współpraca z młodzieżą, ochrona zdrowia, ochrona środowiska naturalnego, planowanie rozwoju miasta i komunikacji miejskiej, przedsięwzięcia gospodarcze.

Żółkiew

(Ukraina)

Data podpisania umowy partnerskiej - 26 kwietnia 1991 r.

Miasto liczące 13700 mieszkańców, położone jest na północny zachód od Lwowa. Założone zostało w XVI wieku przez Stanisława Żółkiewskiego, hetmana wielkiego koronnego. W 1994 roku przyznano Żółkwi status zabytkowego kompleksu historyczno-architektonicznego. Rozpoczęto kompleksowe prace rewaloryzacyjne miejskiego zespołu zabytkowego Żółkwi. Z licznych zabytków miasta na uwagę zasługują przede wszystkim: Zamek Żółkiewski, synagoga, Brama Glińska, Ratusz i kościół Św. Wawrzyńca.

Zakres współpracy: kultura, sport i turystyka, wymiana doświadczeń gospodarczych, ochrona środowiska naturalnego, współpraca młodzieży szkolnej.

Loughborough

(Wielka Brytania)

Data podpisania umowy partnerskiej – 8 sierpnia 1998 r.

Miasto liczące 52000 mieszkańców położone jest w centralnej Anglii, ok. 180 km na północ od Londynu. Jest znaczącym ośrodkiem przemysłowym (przemysł tekstylny i odlewniczy) i uniwersyteckim (Loughborough University).

Zakres współpracy: wymiana językowa, gospodarcza, kulturalna i sportowa.

Bardejov

(Słowacja)

Data podpisania umowy partnerskiej – 9 marca 2003 r.

Miasto leży na północnym wschodzie Słowacji, zaledwie 10 km od granicy polsko-słowackiej, liczy ok. 32000 mieszkańców. Jako „najbardziej gotyckie miasto Słowacji” z przepięknie zachowanymi zabytkami w 1986 roku jako pierwsze miasto ówczesnej Czechosłowacji otrzymało złoty medal za ochronę zabytków. W 2000 roku Bardejov został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Najważniejszymi zabytkami miasta są bazylika św. Idziego, najlepiej zachowane na Słowacji miejskie mury obronne z XIV-XVI w. oraz późnogotycki i wczesnorenansowy ratusz (XVI w.). Największym obok zabytków bogactwem miasta są naturalne źródła lecznicze („Bardejovske Kupele”), które są podstawą kompleksowego leczenia uzdrowiskowo sanatoryjnego w tej części Słowacji

Zakres współpracy: ochrona zabytków, kultura, sport, współpraca młodzieży, ochrona środowiska naturalnego, przedsięwzięcia gospodarcze.

Łuck

(Ukraina)

Data podpisania umowy partnerskiej – 4 czerwca 2005 r.

Miasto położone w zachodniej części Ukrainy, liczy ok. 203200 mieszkańców, i jest jednym z najstarszych ośrodków miejskich historycznego Wołynia. Pierwsze wzmianki o Łucku pochodzą z XI w. Dzięki położeniu na pograniczu miasto odgrywa znaczącą rolę w kontaktach międzynarodowych. Łuck jest dużym ośrodkiem przemysłowym (m.in. przemysł chemiczny i produkcja włókien syntetycznych, przemysł włókienniczy i maszynowy), ważnym węzłem komunikacyjnym i ośrodkiem turystycznym. Z najciekawszych zabytków na uwagę zasługują: zachowane fragmenty średniowiecznego zamku łuckiego, XIV-XV mury obronne z trzema basztami oraz liczne cerkwie i klasztory.

Zakres współpracy: kultura, sport, ochrona zabytków, gospodarka i sprawy społeczne.

**Sighisoara
(Rumunia)**

Data podpisania umowy partnerskiej – 8 września 2007 r.

Miasto położone w sercu Rumunii, w Transylwanii, liczące ok. 32300 mieszkańców, stanowi jeden z najlepiej zachowanych średniowiecznych zespołów miejskich w Europie środkowo wschodniej. Sighisoara, uznana za miasto muzeum nieprzerwanie przyciąga turystów. W świecie znana jest przede wszystkim za sprawą XV wiecznego hospodara mołdawskiego Włada III Palownika (rum. Vlad Tepes) zwanego Drakulą, będącego pierwowzorem postaci hrabiego Drakuli. Miasto podobnie jak Zamość, wpisane zostało na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, stało się to w 1999 r.. Miasto otoczone średniowiecznymi murami obronnymi, nazywane jest „perłą Transylwanii”. Słynie z corocznego, znanego w całej Rumunii, festiwalu średniowiecza, któremu towarzyszą liczne występy, uliczne koncerty, festyny i pokazy.

Zakres współpracy: promocja, kultura, sport i turystyka, ochrona zabytków, gospodarka i sprawy społeczne.

(- MONITOR II – Prezentacja filmowa - Film: „Twierdza Zamość”, 2008 r.)

Bibliografia:

Cellarius A., *Regni Poloniae magnique ducatus Lituaniae omniumque regionum juri Polonico subjectorum...*, Amsterdam 1659

Herbst S., Zachwatowicz J., *Twierdza Zamość*, Warszawa 1936

Jabonowski L., *Pamiętniki*, oprac. K.Lewicki, Kraków 1963

Jonsac, *Histoire de Stanislas Jablonovski...*, Leipsic 1774

Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914*, Warszawa 1989

Kędziora A., *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm 2001

Klimek Adam, „Ratusz”, Zamość 1952, Rkps. Muzeum Zamojskie w Zamościu

Kodeks Karzący Królestwa Polskiego, Warszawa 1830

Kulik A. W., *Miasta Polskie*, Warszawa, Arkady, 2007

Lasocki W., *Wspomnienia mojego życia*, Kraków 1934

Madej T., Witkowski A., *Tajemnice Rynku Solnego w Zamościu*, (www.zamosconline.pl)

Miłobędzki A., *Architektura Polska XVII wieku*, Warszawa, PWN, 1980

Piotrowski R., *Pamiętniki*, Paryż 1870

Rosikoń J., *Ratusze w Polsce*, Warszawa 2000

Ruszczyc M., *Walerian Łukasiński*, Warszawa 1969

Śliwowska W., *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005

Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce, Warszawa, Arkady, 1986